

بسم الله الرحمن الرحيم

زیور، از منظر نگاره

(زیور آلات ایرانی از منظر)

نقاشی‌های دوره قاجار در کاخ گلستان)

دکتر حسین یآوری

ندا سالور

www.simayedanesh.ir

سرسناده:	یاوری، حسین، ۱۳۴۵
عنوان و نام پدیدآور:	زیور از منظر نگاره: زیور آلات ایرانی از منظر نقاشی های دوره قاجار در کاخ گلستان حسین یاوری، ندا سالور.
مشخصات نشر:	تهران، آذر، سیمای دانش، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری:	۱۶۰ ص. مصور، (رنگی).
شابک:	۹۷۸-۹۶۴-۷۹۰۱-۹۷-۰
وضعیت فهرست نویسی:	فیا
عنوان دیگر:	زیور آلات ایرانی از منظر نقاشی های دوره قاجار در کاخ گلستان.
موضوع:	کاخ گلستان
موضوع:	زیورها - ایران - تاریخ - ۱۱۹۳-۱۳۴۴ ق.
موضوع:	گوهرها - ایران - تاریخ
موضوع:	نقاشی ایرانی - تاریخ - ۱۱۹۳-۱۳۴۴ ق.
شناسه افزوده:	سالور، ندا
رده بندی کنگره:	۱۳۹۱ ۲ ی ۱۷ / ۷۱۷۴ NK
رده بندی دیویی:	۷۳۹/۲۳۷۷۱
شماره کتابشناسی ملی:	۲۷۹۰۳۳۲

زیور از منظر نگاره
زیور آلات ایرانی از منظر نقاشی های دوره قاجار در کاخ گلستان

گردآوری و تالیف: دکتر حسین یاوری - ندا سالور

ناشر: انتشارات آذر

ناشر همکار: انتشارات سیمای دانش

چاپ: اول/ ۱۳۹۱

تیراژ: ۱۱۰۰ نسخه

طراح جلد: سعید سلیمی

حروفچینی: موسسه مهر داد

لیتوگرافی: ندا ۷۷۶۸۳۵۸۳

چاپ: فرشیوه

محقانی: یکتافر

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۹۰۱-۹۷-۰

قیمت: ۸۵۰۰۰ ریال

کلیه حقوق این اثر برای انتشارات سیمای دانش محفوظ است.

انتشارات سیمای دانش: خیابان انقلاب، ابتدای خیابان ۱۲ فروردین

پلاک ۳۱۸ - تلفن: ۶۶۴۶۳۷۷۹

کتابفروشی سیمای دانش: ۶۶۴۶۰۵۴۵

انتشارات آذر: ۶۶۴۶۵۸۳۰

کتابفروشی عصر دانش: ۶۶۴۹۳۷۰۱

کتابفروشی پرهام: ۶۶۴۶۸۲۳۵

مقدمه:

ایران، گذشته غرور انگیزی دارد که به ۵۵۰ ق.م و بنیان گذاری کوروش کبیر باز می گردد. ویرانه های پایتخت بزرگ آن زمان، هنوز در تخت جمشید به چشم می آید که نقش برجسته های دیوارهای آن با طرح هایی که بر مهرها و سکه ها پا برجاست و توصیف هایی که از نویسندگان کهن به یادگار مانده است تصویری زنده از حشمت و آیین های آن دوران را برای ما ترسیم می کند.

این امپراتوری پس از دو قرن از اسکندر مقدونی شکست خورد و ایران خود پس از مرگ اسکندر در قلمرو سلوکی ها که جانشینان او بودند افتاد اما حاکمان محلی از پای ننشستند و ایران بار دیگر در دوره های پادشاهی اشکانیان و ساسانیان بر بسیاری از سرزمین های خاور نزدیک سلطه یافت.

در قرن هفتم (م) اسلام به ایران راه یافت. از این رو ایران بیش از ده قرن قدرت و فرهنگ خود را نه تنها در قصرها و پایتخت های جهان بلکه با جلال و ابهت و با بلندمرتبی به جهانیان عرضه داشت اما از جواهرات سلطنتی ایران در آن دوران اثری شناخته در دست نیست. ایران، از آن پس تا فتح بغداد به دست ایلخانان برای ششصد سال به ظاهر در زمره امپراتوری عرب بود و از دمشق و بغداد به دست خلفا اداره می شد.

اسماعیل صفوی در قرن دهم ه.ق در تبریز به حکومت رسید. در لوای سلطنت خاندان صفوی و به خصوص شاه عباس کبیر، ایران از دو قرن آرامش و رفاه نسبی برخوردار شد و اصفهان پایتخت صفویه هنوز تماشگاه کشور ایران است. پس از صفویه نادرقلی افشار به سال ۱۱۲۸ ه.ق تاج سلطنت ایران را به سر گذاشت و مانده عمر خویش را در اخراج مهاجران و گستردن مرزهای کشورش مصروف داشت. فراموش ناشدنی ترین کامیابی نادرشاه حمله او به هندوستان و فتح دهلی بود. تصویرهایی که از نادرشاه به جاست او را به بازوبندهای گوهرنشان، کمربندهای مرصع، شمشیرها و قمه ها، رشته های مروارید، کلاه چهار گوشه و سرخ رنگی به جقه مزین و گوهرهای بسیار راسته نشان می دهد.

کریم خان زند از سال ۱۱۷۲ ه.ق حاکم سراسر خاک ایران شد مگر استان خراسان که چون پیش در دست شاهرخ باقی ماند اما زندیه لقب شاهی را برای خود نپذیرفتند و به نیابت سلطنت قانع ماندند و از این رو خود را «وکیل» می خواندند. در این دوره آن چه از جواهرات سلطنتی به جای بود، در دست کریم خان و شاهرخ بود. پس از فوت آخرین پادشاه زندیه، آغامحمدخان قاجار که تهران را پایتخت خود قرار داده بود، به سال ۱۲۱۰ ه.ق افسر شاهی بر سر گذاشت. وی در تهران، به ساختن قصرها و عمارات دیگر پرداخت که از مهم ترین آن ها ارگ سلطنتی گلستان بود و آن جا را «دارالحکومه» نامید و هم چنین تخت مرمر و دیگر آثاری که زینت بخش قصر کریم خان زند بود را از شیراز به تهران آورد.

از آن جا که وی سر سلسله قاجاریه بود و این خاندان یکصد و سی سال بر ایران حکومت کرد، هر مدرکی که از جواهرات سلطنتی در زمان او حکایت کند اهمیت خاص دارد.

ایل قاجار ترکائی در خدمت صفویان بودند که در اوایل سده سیزدهم ه.ق بر ویرانه های قلمرو کریم خان زند با بی رحمی به قدرت رسیدند و نخستین سال های فرمانروایی فتح علی شاه هم زمان با جنگ های ناپلئون در اروپا بود و کشمکشی سیاسی میان انگلستان و فرانسه در دربار ایران جریان داشت.

فتح علی شاه نیز ضمن برقراری رابطه سیاسی، درگیر جنگ با روس ها شد. هیچ گاه پیش از این چنین تماس نزدیک و پیوسته ای میان ایران و قدرت های اروپایی برقرار نشده بود. بیش تر اطلاعات دست اول ما درباره نقاشی این دوره بر پایه گزارش های گردش گران خارجی در آن دوران استوار است. بدون تردید دوره قاجار یکی از مقاطع مهم سیاسی، اجتماعی و طبعاً فرهنگی، هنری ایران است. تأثیرات صریح فرهنگ غرب به صورت محسوس یا نامحسوس بر شرایط فرهنگی، هنری کشورمان با توجه به اوضاع آن دوران اجتناب ناپذیر بوده است. در دوره مذکور، هنر سنتی در مقابل جلوه های متنوع هنر غربی که به صورت سطحی دریافت می شد عقب نشینی کرد. هم چنین نوعی کوشش عامیانه برای نوآوری، غلبه رنگ های قرمز، بهره گیری از زیرساخت های سنتی به صورت سطحی و جایگزین کردن عناصر طبیعی به جای آن ها، تأثیرات ارضای تجملی و ملموس عادی و به کارگیری آن ها در آثار هنری دوره قاجار به چشم می خورد.

شاهان قاجار، شماری از برجسته ترین هنرمندان آن دوران را در پایتخت (تهران) گرد آوردند و آنها را به کار نقاشی پرده های بزرگ انداخته برای نصب در کاخ های نو ساخته، گماشتند.

پیکرنگاری درباری نمایان گر اوج هم آمیزی سنت های ایران و اروپایی در یک قالب پالایش یافته و شکوهمند است ولی شبیه سازی، فدای شیاق های استعماری و جلال و وقار ظاهر می شود.

در این مکتب، پیکر انسان اهمیت اساسی دارد ولی به رغم بهره گیری از اسلوب برجسته نمایشی، غالباً شاه، شاهزادگان و دیگر افراد ساکن دربار، تنها در برابر آری یا پنجره ای که پرده اش به کنار جمع می شد قرار گرفته اند. مردان با ریش بلند و سیاه، کمر باریک، و نگاه خیره در حالی که دستی بر شال کمر و دست دیگری بر قبضه خنجر دارند، نمایانده شده اند و زنان با چهره بیضی، ابروان پیوسته، چشمان سرمه کشیده و انگشتان حنا بسته در حالتی مخمور به تصویر درآمده اند. نکته جالب آن است که همگی در جامگان زربافت و مرواریدنشان، و غرق در جواهر و زینت ها جسم یافته اند.

در دوره فتح علی شاه، تزیینات بسیار مورد توجه بوده است. اما در دوره محمدشاه این توجه به تزیین بسیار کاهش یافته و به حواشی تزیینی اندک در لباس و قالی های و پیشانی ها بسنده شده، رنگ ها در نقاشی های دوره فتح علی شاه، شفاف و با دقت در مرزهای مشخص از هم تفکیک می شد. در صورتی که رنگ های نقاشی های دوره محمدشاه آزادتر، در آمیخته تر و کدرتر به کار گرفته می شد و تعداد شخصیت ها نیز در این آثار بیش تر بود.

با این همه، در تاریخ جواهرات سلطنتی ایران، فتح علی شاه رتبه خاصی دارد، زیرا او بود که مجموعه ای جواهرات را به صورتی که امروز می شناسیم در آورد.

از فتح علی شاه، نقاشی ها و مینیاتورهای بسیاری در موزه های ایران به خصوص کاخ موزه گلستان و مجموعه های خصوصی سراسر جهان دیده می شود. در این تصویرها علاقه فراوان به جزئیات که قرن ها از خصایص نقاشی ایران بوده است، لباس ها و تزیینات شاه را به درستی مشخص می دارد، از این راه است که می توان اکثر جواهرات مجموعه سلطنتی را به فتح علی شاه و جانشینان او نسبت داد.

از آن‌جا که زیورآلات ایرانی به عنوان بخش مهمی از هنرهای صناعی ایران، آن‌چنان که باید مورد بررسی و تحقیق قرار نگرفته است و دوره قاجار، یکی از ادوار مهم برای مطرح شدن زینت‌آلات و زیورآلات در لباسی و پوشاک طبقات مختلف من‌جمله طبقه ثروتمند جامعه بوده است و از طرفی در این دوره شاهد فرم‌ها و نگاره‌های جدید ایرانی هستیم، به منظور بررسی علل استفاده بسیار درباریان قاجار از این جواهرات و به خصوص بررسی جواهرات نگاره‌های موجود در کاخ گلستان، در این کتاب ابتدا نگاهی کوتاه به تاریخچه کاخ گلستان و سپس شکل‌گیری و حوادث مهم سیاسی - فرهنگی دوره قاجار صورت گرفته است سپس در فصل سوم به سبک‌شناسی نقاشی قاجار پرداخته شده و بعد از آن تاریخچه جواهرات موجود در موزه بانک مرکزی ایران را از نگاه می‌گذرانیم. در انتها بررسی تطبیقی بین نگاره‌ها و جواهرات موجود و همچنین دلایل استفاده از این زیورآلات را بر می‌شماریم.

کتاب حاضر، ماحصل یک پروژه دانشجویی است که به صورت مطالعه کتابخانه‌ای و مشاهده و بررسی عین آثار موجود در کاخ گلستان و موزه جواهرات ملی ایران گردآوری شده است. امید است که مجموعه حاضر هم چون کتاب‌های پیشین اینجانب مورد توجه و عنایت دوستداران هنر ایران قرار گیرد. وظیفه خود می‌دانم از مدیر فرهنگ دوست و مشوق نویسندگان و مترجمین ایرانی، جناب حاج سیدمجتبی طالقانی مدیریت محترم انتشارات سیمای دانش، جناب آقای وطنی، مدیریت محترم مؤسسه مهراد که زحمت فراوان آماده‌سازی کتاب‌هایم را متحمل می‌شوند، تشکر و قدردانی کنم و در برابر آن یگانه بی‌همتا که لطف بی‌پایانش را نثار کوچک‌ترین بنده خود فرموده است، خاکسارانه تشکر و ستایش بندگی را به جای آورم.

حسین یآوری

دی‌ماه ۱۳۹۰

فهرست مطالب

۹	فصل اول- تاریخچه کاخ گلستان
۱۰	۱-۱- تاریخچه کاخ
۱۲	۲-۱- ایوان تخت مرمر
۱۶	۳-۱- خلوت کریم‌خانی
۱۷	۴-۱- اتاق موزه (تالار سلام)
۲۱	۵-۱- تخت خورشید معروف به تخت طاووس
۲۲	۶-۱- تخت نادری
۲۳	۷-۱- صندوق طلای مرصع محمد شاه
۲۳	۸-۱- تالار آینه یا تالار گلستان جدید
۲۴	۹-۱- تالار عاج
۲۵	۱۰-۱- تالار برلیان
۲۶	۱۱-۱- نارنجستان
۲۷	۱۲-۱- اندرون یا عمارت فرح آباد
۲۷	۱۳-۱- عمارت خروجی
۲۸	۱۴-۱- شمس العماره
۲۹	۱۵-۱- عمارت بادگیر
۳۰	۱۶-۱- تالار الماس
۳۱	۱۷-۱- کاخ ابيض
۳۱	۱۸-۱- عمارت گالری
۳۲	۱۹-۱- باغچه گلستان
۳۵	فصل دوم- درباره سلسله قاجاریه (۱۲۰۹ تا ۱۳۴۴ ه. ق)
۳۶	۱-۲- ابتدای کار قاجاریه
۳۷	۲-۲- تلاش برای پادشاهی
۳۸	۳-۲- پادشاهی قاجاریه
۳۸	۴-۲- آغامحمدخان قاجار
۴۰	۵-۲- پسران محمد حسن خان اسیر می‌شوند

۴۱	۶-۲ بنیان نهادن حکومت قاجاریه.....
۴۱	۷-۲ انتقال مرکز حکومت به تهران و حمله به گرجستان.....
۴۲	۸-۲ حمله روسیه به سواحل دریای خزر.....
۴۲	۹-۲ بازگشت به قره باغ و بدرود زندگی.....
۴۲	۱۰-۲ درباره آغا محمد خان.....
۴۳	۱۱-۲ برخی گفت‌ها درباره آغا محمد خان.....
۴۴	۱۲-۲ فتح‌علی شاه قاجار.....
۴۵	۱۳-۲ محمد شاه قاجار (۱۲۵۰-۱۲۶۴ هـ. ق).....
۴۶	۱۴-۲ ناصرالدین شاه (۱۲۶۴-۱۳۱۳ هـ. ق).....
۴۹	۱۵-۲ مقدمات انقلاب مشروطیت و اوضاع سیاسی و فرهنگی ایران.....
۵۰	۱۶-۲ مظفرالدین شاه (۱۳۱۳-۱۳۲۴ هـ. ق).....
۵۲	۱۷-۲ فرمان مشروطیت.....
۵۳	۱۸-۲ محمد علی شاه (۱۳۲۴-۱۳۲۷ هـ. ق).....
۵۶	۱۹-۲ احمد شاه (۱۳۲۷-۱۳۴۳ هـ. ق).....
۵۶	۲۰-۲ افتتاح مجلس دوم.....
۵۶	۲۱-۲ آثار تاریخی، فرهنگی، هنری و معماری دوران قاجاریه.....
۵۸	۲۲-۲ وسایل تمدن جدید که در دوران قاجاریه به ایران آورده شد.....
۵۹	فصل سوم- نگاهی به سبک‌شناسی نقاشی قاجاریه.....
۶۰	۱-۳ هنر در دوره قاجار.....
۶۰	۲-۳ نقاشی قاجار.....
۶۳	۳-۳ پیکره‌های درباری.....
۶۵	۴-۳ زیبایی‌شناسی نقاشی دوره قاجار.....
۷۲	۵-۳ نسخه‌های خطی مصور و آثار نقاشی دوره قاجار.....
۷۲	۶-۳ نگارگران مکتب قاجار.....
۷۷	فصل چهارم- نگاهی به تاریخچه جواهرات ملی ایران.....
۷۸	۱-۴ مقدمه.....
۷۸	۲-۴ درباره سنگ‌های کریمه.....
۸۱	۳-۴ نگاهی به پیشینه جواهرات ملی ایران.....
۸۷	۴-۴ نگین‌ها.....

۵-۴ آثار موجود در موزه.....	۹۶
۶-۴ نشان‌ها.....	۱۰۸

فصل پنجم- بررسی نگاره‌های کاخ گلستان و جواهرات ملی ایران و دلایل استفاده پادشاهان	
قاجار از این جواهرات	۱۱۱
۱-۵ نگاره‌ها.....	۱۱۲
۲-۵ نشان‌ها.....	۱۱۷
۳-۵ دلایل استفاده شاهان قاجار از جواهرات.....	۱۳۶
فصل ششم- نتیجه‌گیری.....	۱۳۹
فهرست منابع مأخذ.....	۱۴۱
تصاویر رنگی.....	۱۴۴